

Multidiszciplináris kihívások Sokszínű válaszok

A BGF KVIK KÖT TANULMÁNYKÖTETE

KULTÚRA
VALÓSÁG
INFORMÁCIÓ
FEJLESZTÉS

2015/2

Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály Tanulmánykötete

On-line tanulmánykötet

Kiadó neve: BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály

Kiadó székhelye: Bp, 1054, Alkotmány utca 9-11. I. em. 121.

Kiadásért felelős személy: dr. Hamar Farkas Ph.D.

Főszerkesztő: dr. Hamar Farkas Ph.D.

A borító Czeizel Balázs grafikus ötlete alapján készült

ISSN:

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK
SOKSZÍNŰ VÁLASZOK
2015/2. kötet

**Budapesti Gazdasági Főiskola,
Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály
Tanulmánykötete**

Budapest, 2015. február

A középkori magyar gazdaságtörténet néhány tanulsága napjaink közgazdász hallgatói számára

„Historia est magistra vitae.” A történelem az élet tanítómestere. A múltban lejátszódó gazdasági és társadalmi folyamatokra úgy hasznos tekinteni, hogy azok ne önmagukban jelenjenek meg, hanem tanulságként szolgáljanak számunkra. A gazdaságtörténet ismerete sem öncél. Segít elhelyezni, értékelni – a világgazdaság rendszerébe és a modernizáció folyamatába ágyazottan – Magyarország történetét és jelenkori helyzetét. De a történelmi analógiákat felhasználva segíthet felismerni a jövő reális lehetőségeit is. Közösség és egyén számára egyaránt. A tanulmányban a magyar középkorból¹ igyekszem – kétségtelenül szubjektív módon – néhány példát és összefüggést megemlíteni, melyek a történelem gyakran bonyolult eseményeit érthetőbbé teszik, tanulságul szolgálva napjaink számára is.²

“Historia est magistra vitae.” History is life’s teacher. Past economic and social processes should be studied not in themselves: their lessons have to be drawn and understood as well. The knowledge of general and economic history isn’t an end in itself. It helps to place the development and the present situation of Hungary in the wider context of the world economy and to evaluate it from the viewpoint of modernisation. Historical analogies can contribute to a better understanding of realistic scenarios of the future, both for individuals and the community as a whole. The study overviews some examples and correlations of the Hungarian Middle Ages which can help to understand some complex historical events, and serves with some lessons for the present-day people as well.

A politikai hatalom alapjai

Napjainkban is érvényes megállapítás, hogy amennyiben nincs megfelelő gazdasági háttér, mely anyagi erőforrásokat képes biztosítani a stabil kormányzáshoz, akkor a hatalmi rendszer megbukik.

A kalandozások kora megelőzte a magyar államalapítást. Ezeknek a hadjáratoknak két céljuk volt. Egyrészt a szomszédos népek, államok meggyengítése, megfélemlítése, egyfajta megelőző csapás. Másrészt a korszak pogány-(fél)nomád társadalmi rétegződésének a fenntartója is volt a hadjáratok vezetése: A korabeli magyar vezető réteg (törzsfők, nemzetségfők) az így szerzett zsákmány segítségével biztosították hatalmukat a tömegek, a köznép fölött. Ez jól mutatja, hogy a vezető rétegnek (mai hasonlattal: a korszak politikai

elitjének) fontos szempont volt akkoriban is, hogy a hatalom anyagi alapja biztosítva legyen.

Ez a rendszer akkor került válságba, amikor a kalandozó hadjáratoknak végük szakadt. A 955-ös augsburgi vereség a nyugati irányú, majd a 970-es arkadiopuloszi vereség a balkáni (déli) hadjáratoknak vetettek véget. Az addig fennálló belső társadalmi status quo felborulni látszott, az uralkodó rétegeknek keresni kellett egy új anyagi-vagyoni bázist, ami hatalmuk fenntartását a korabeli nomád-félnomád társadalomban fenn tudta tartani. A történelmi válasz erre a kihívásra, a föld birtoklása volt. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy törzsfőknek, nemzetségfőknek el kellett venniük a földet a szabadoktól.

A hatalom alapja tehát a föld lett. Ezen a ponton indult el – illetve csatlakozott – a magyar fejlődés az európai folyamatokhoz. Nem nehéz észrevenni, hogy a föld birtoklása illetve annak nem birtoklása nyomán kettéosztott társadalom elindult a földesúr és jobbágy viszonyán alapuló feudális rend kialakulásának az útján.

A föld elvétele azt is eredményezte, hogy a szabadok megszűntek valóban szabadoknak lenni, és megnyílt az út a jobbágyi állapotba süllyedés előtt. A korszakban jószerével a föld volt a megélhetés egyetlen forrása a közsabad és családja számára, elvesztése teljes megélhetési bizonytalanságba sodorta az érintetteket. Ha valaki nem tudta megtartani birtokát vagy másikat szerezni, akkor csak az a lehetősége maradt, hogy elszegődött az „úr” szolgálatába, és családjával együtt szolgálatba lett.

A területeiktől megfosztott, lesüllyedő közsabadok természetesen nem könnyen fogadták el helyzetük változását. A XI. században tömegessé vált, hogy a földjeiket és szabadságukat elvesztő szabadok új (üres) területeket kerestek. Ezek jobbára a Kárpát-medence peremterületein voltak, így komoly mértékű belső népmozgás alakult ki, ami több problémát is hozott magával. A kialakuló földbirtokos réteg munkaerő-szükséglete veszélybe került. A korszak törvényeiben csak kóborlókként emlegetett elvándorlók adóalanyként a királyi hatalom előtt is „eltűntek”. De a vándormozgalom a kor közbiztonsági problémáját³ is jelentette, hiszen a kóborlók, amíg megtalálták a távoli szabad földeket, kénytelenek voltak gyakran másnak a tulajdonát erőszakkal elvenni, ellopni, fosztogatni. Nem véletlen, hogy a korszakban igen szigorú törvények születtek (Szent László) a belső rend helyreállítására, így a vándormozgalom lefékezésére. (Ezzel párhuzamosan, közvetve a feudális rend kiépülésének biztosítására.) A belső rend helyreállításának sikerét hagyományosan azzal szokás alátámasztani, hogy a Szent Lászlót (1077-95) követő Könyves Kálmán (1095-1116) enyhít a korábbi igen szigorú előírásokon.

A korabeli birtokviszonyok átalakulása párhuzamosan játszódott le az államszervezéssel. Mindkettő tulajdonképpen feltétele volt a feudális állam kialakulásának Magyarországon.⁴ De ez nem magyar sajátosság volt a korszakban, Közép- és Észak-Európában is hasonló folyamatok, átalakulások játszódtak le. (Engel, 1990.) Fontos tanulság, hogy a magyar fejlődés már akkor sem tudott elszakadni a térség fejlődésétől. Az államszervezés nyugati mintát követett, de konkrét célja a korszakban az volt, hogy olyan közigazgatást épüljön ki, amely segítségével valóban uralni tudja a király a Kárpát-medencét.⁵

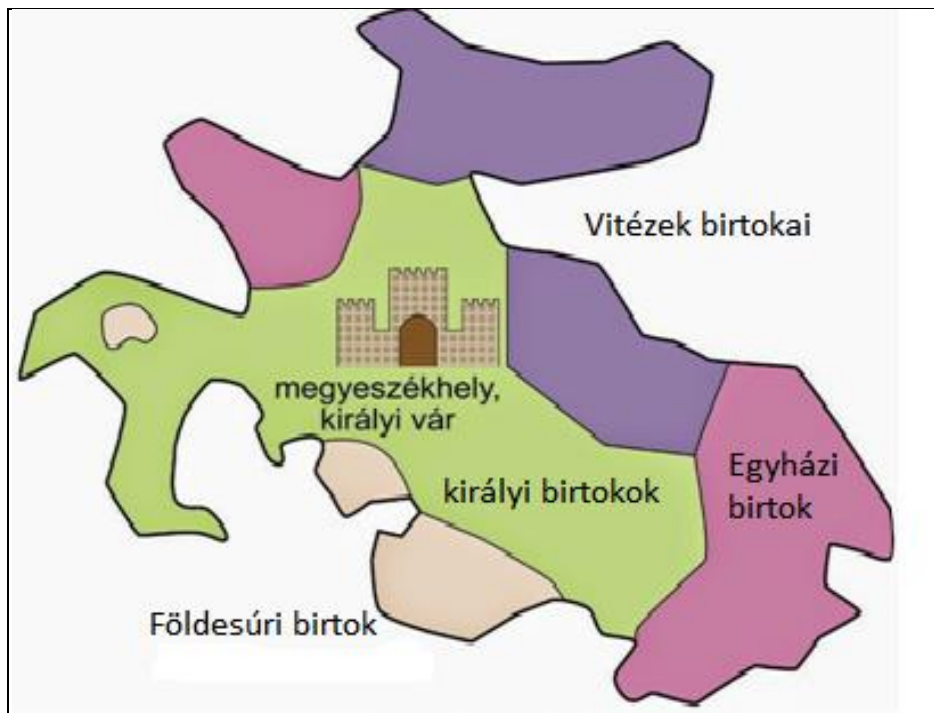
A közigazgatás, a kiépülő királyi vármegyerendszer alapja is a föld birtoklása, azaz királyi a várbirtokok voltak. A mesterségesen létrehozott területi egységek - vármegyék - irányítását egy olyan várispánra bízta az uralkodó, aki egy védhető központtal, várral bíró birtokot irányított. Rendelkezett „dolgozókkal”, de katonákkal is. A várispán innentől kezdve megyésispán is lett, azaz nem csak a királyi birtokot és az azon élőket igazgatta, hanem a helyi közigazgatás vezetőjeként, beszedte az adót, bíraskodott és persze vezette a megye haderejét. Mint a király képviselője, joghatósága tehát kiterjedt a magán illetve az egyházi birtokon élőkre is. Az így kialakult királyi vármegyerendszer működőképességének feltétele az volt, hogy a földek döntő része az uralkodó kezében volt az országban. Ez a szerkezet a XIII. századig tudta betölteni szerepét, biztosította az uralkodó valódi territoriális hatalmát.

Szent István idejében a földek kétharmada (egyres források szerint háromnegyede) az uralkodó kezében volt. Az Árpád-korban ezek a földek folyamatosan fogytak, például a híveket biztosítani szándékozó adományozások következtében. Ezt a problémát már korán, István után két emberöltővel felismerte Könyves Kálmán, és törvényében igyekezett visszaszerezni az elődei által korábban eladományozott birtokokat. Törvénye szerint az adománybirtokot csak a fiak, testvérek és a testvérek fiai örökölhették, egyébként visszaszálltak a királyra (háramlási jog).

A királyi földek eladományozása, azonban a XIII. század elejére olyan mértékűvé vált, hogy a stabil uralkodói hatalom veszélybe került az országban. A II. András idején kibontakozó ún. Aranybulla-mozgalom egyik oka éppen az volt, hogy a király gazdaságpolitikája – amely földbirtokokból eredő jövedelmekkel szemben, új forrásokra, az ún. regálékra (királyi jogon szedett jövedelmek) igyekezett alapozni az állam bevételeit – rengeteg érdeket sértett.

A várbirtokok eladományozása, azt jelentette, hogy gyakorlatilag megszűnt a királyi hatalom jelenléte a megyékben. Ezt természetesen a közigazgatásra hatékonyságát is csökkentette, a helyi nagybirtokosok hatalma megnövekedett. Erre volt „válasz” az 1232-es ún. kehidai oklevél. Ebben „a királynak a Zalán innen és túl lakó összes szerviensei” (nemesei) azt kérték uralkodójuktól, hogy távol lévén a bíraktól – azaz a királytól és helyetteseitől, akik a nemesek ügyeiben ítélezhettek –, maguk szolgáltathassanak igazságot a hozzájuk fordulóknak. A sorok azt bizonyítják, hogy a királyi hatalom helyett ekkor már a nemesek igyekeztek kezükbe venni az igazgatást, illetve az ennek alapját jelentő bíraskodást. (Itt kezdődik az ún. nemesi vármegyék időszaka, amely egészen 1848-ig tartott a magyar történelemben.)

1. ábra: Egy középkori vármegye földbirtok-megoszlása

Forrás: saját szerkesztés

Részben II. András gazdaságpolitikájának kudarcaként szokás értelmezni az 1222-es Aranybulla kiadását. A korszakról pontos képet kiállító oklevél azonban nem tudta visszajára fordítani a történelmet. A királyi birtokok tovább fogytak, és amikor a XIV. század elején az Anjou-házból származó Károly Róbert a trónra lépett, arányuk már alig érte el a 20%-ot. Károly Róbertnek azonban – nem elvitatva uralkodói alkalmasságát – történelmileg „szerencséje volt”. Az 1300-as évekre az ország gazdasága már alkalmassá vált arra, amire mintegy száz esztendővel korábban még nem. A pénzgazdálkodás (a pénzhasználat) elérte azt a szintet, hogy a regáléjövedelmekre (pénzben beszedett jövedelmek) szilárdítsa meg királyi hatalmát.

Károly Róbert sikeresen terjesztette ki hatalmát az egész országra, legyőzve a kiskirályokat. De kormányzása – az előbb említett kedvező gazdaságtörténeti szituációt is figyelembe véve – nem lehetett volna sikeres a megfelelő - a nevezetes Néksei Dömötör segítségével végrehajtott - gazdaságpolitika nélkül. Ennek egyik kulcsa az alkalmazkodás volt. A király belátta, illeszkedni kell a kor feltételeihez, az ország európai környezetéhez. A Csehországgal kiépített közös valutarendszer, vagy az 1335-ös visegrádi királytalálkozó, az született megállapodások jól példázzák a felismerést. A „Visegrádi Csoport” – Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország együttműködése – napjainkban is szinonimája a közép-európai államok kooperációjának illetve egymásra utaltságának.

Természetesen a földbirtok a XIV. század után sem szűnt meg a hatalom alapjaként szolgálni. Nagy Lajos 1351-es ősiség törvénye egyrészt azt szolgálta, hogy a fiúörökös nélküli birtokok visszaszálljanak a királyra. Ezáltal azt is hivatott volt megakadályozni, hogy a nagybirtokos bárók ne tehessék rá a kezüket a kevésbé vagyonos, ezért gyengébb nemesi családok birtokaira. Ezen nevezetes törvény megszületése után a birtokos nem rendelkezhetett szabadon a földjével. Napjaink kifejezésével élve: a föld nem volt szabad tulajdon, birtokosa nem adhatta el, nem végrendelkezhetett vele szabadon. A törvény így közvetve kizárta, hogy bármilyen egyéb (pl. megfélemlítés) módon a bárók növeljék földjeik nagyságát, ezzel politikai súlyukat a királyi hatalommal szemben. A szintén 1351-es, kilencedről szóló törvény pedig – azzal, hogy minden földesúri birtokon kötelezővé tette és egységesítette a jobbágy által földesurának fizetett adót – azt akadályozta, hogy a bárók a szomszédos kisebb és szegényebb birtokosoktól csábítsanak el jobbágyokat, azaz munkaerőt!

Az ősiség törvénye (Aviticitas) a föld polgári tulajdonná válását akadályozta, és 1848-ig volt érvényben. Majd félezer éven át! A merev szabályozás akkor vált igazán hátrányossá, amikor évszázadokkal később már akadályozta a kapitalista (gazdasági és társadalmi) fejlődés kibontakozását a hazai mezőgazdaságban.

A Károly Róbert (1308-1342) utáni uralkodói gazdaságpolitikákhoz teljesen logikusan illeszkedett az a szándék, hogy a királyok támogassák a polgárság illetve a városok fejlődését. Egyrészt mert hatalmi ellensúlyt jelenthettek a nagybirtokosokkal szemben, másrészt mert a városok és iparosaik illetve kereskedőik által befizetett adók a királyi kincstár fontos bevételeit jelentették. A városok előjogokat (privilegiumokat) kaptak az uralkodótól, olyanokat, amelyek manapság természetesnek tűnnek, a középkorban azonban kiváltságoknak számítottak. (Gondoljunk csak például az előre meghatározott időben fizetendő és ugyancsak előre meghatározott nagyságú adó befizetésére.)

A városok természetesen egymásban is szövetségeseket láttak, és érdekeik érvényesítésért a nagybirtokos nemességgel, vagy éppen a királlyal szemben szövetkeztek. A bányavárosok, a szász városok a tárnoki vagy személynöki városok mind-mind tartós összefogások voltak. A közös érdekérvényesítés, érdekkijárást tehát nem csupán a mai településszövetségek – például az önkormányzatok különféle összefogásai napjainkban – jellemzői.

A magyar királyok (Károly Róbert, Nagy Lajos vagy Luxemburgi Zsigmond) várospártoló politikája a XIV. és XV. században erőteljes volt. Ugyanakkor a kevés számú szabad királyi város és a kis létszámú polgárság nem biztosított elég erőt – pénzügyi-gazdasági lehetőséget – ahhoz a királyoknak, hogy valóban és tartósan felül tudjanak emelkedni a bárók (főnemesség) hatalmi törekvésein.

A XV. században Hunyadi Mátyásnak – a magyar történelemben már megint a nyugati mintát követve – sikerült egy erős központosított államot kiépíteni. A jól szervezett bürokrácia képzett hivatalnokokkal, és az erős hadsereg jelentették ennek hátterét. Ezekhez azonban bevételek kellettek. A mátyási monarchia pedig megteremtette a szükséges forrásokat. Még ha csak átmenetileg is, és nem fenntarthatóan.

Ám Hunyadi Mátyásnak még valamiért szüksége volt a biztos állami bevételekre: ez pedig a reneszánsz. A korszakból származó dokumentumok és leírások természetesen Mátyást a kultúra és tudomány nagy pártfogójaként, és rajongójaként jelenítik meg. Azonban volt még egy ok, amiért erre szüksége volt az uralkodónak: napjaink kifejezésével élve: a marketing.

Hunyadi Mátyás nem királyi családból származott. Nagyapja még havasalföldi (román) bojárként telepedett le Erdélyben. Tehetséges édesapja tulajdonképpen az ország első embere lett, kormányzóként. A királyi vér azonban hiányzott. Mátyásnak pedig európai tervei voltak: cseh király és ezt követően pedig német-római császár szeretett volna lenni. Világosan látta, hogy a középkori magyar monarchia függetlensége két nagy birodalom között csak így maradhat fenn tartósan. Terveihez kellett az „önreklám” is. Pompázatos, haladó és ezzel együtt művelt, uralkodásra alkalmas fejedelem képét akarta közvetíteni a Nyugat felé.

A királyi bevételekről nincsenek mindenre kiterjedő pontos adataink Hunyadi Mátyás idejéből. A kincstár bevételei 500 000 és 750 000 aranyforint között lehettek, de egyes években – ha az ún. rendkívüli hadiadót többször is beszedték egy évben – akár a 900 000 aranyforintot is elérhették. (E. Kovács, 2008. p.69.)

De vajon soknak vagy kevésnek számított Mátyás jövedelme a korabeli Európa többi uralkodójának bevételeihez képest? Összehasonlításképpen álljanak itt néhány ország évi bevételeinek összegei: Franciaországban XI. Lajos trónra lépésekor (1461) az éves bevétel – magyar forintra átszámolva – 1 365 000, míg halála évében (1483) 3 345 000 volt. A velencei köztársaság 1464. évi jövedelme 1 020 800 dukátot tett ki, az Oszmán Birodalomé 1475-ben 1 800 000 dukátot. (A dukát hozzávetőlegesen annyit ért akkoriban, mint az aranyforint.)

Mátyás bevételei tehát nemzetközi összehasonlításban kevésnek bizonyulhattak. De ami fontosabb, hogy a hazai, belső kiadásokra is csak éppen hogy elegendőek lehettek. Ráadásul a kiadások nagy részét a hadsereg, elsősorban az ún. fekete sereg emésztette fel. Ha arra gondolunk, hogy egy zsoldos lovas katona havi bére 3, egy gyalogosé 2 aranyforint volt, akkor a 10 000 lovasból és 5000 gyalogosból álló „fekete sereg” évi zsoldja körülbelül 400-500 ezer forintra rúgott. (Kovács, 2008. p.67.) Azaz, a királyi bevételek több mint felét, akár kétharmadát is a hadsereg – pontosabban annak is csak egy része! – igényelte. (Mai ismereteinkkel, tapasztalatainkkal nehéz azt elképzelni, hogy a költségvetésben egy tétel, ennyire kiemelt legyen!)

De honnan volt erre forrása Mátyásnak? 1476-ban a Milánóba küldött magyarországi követ, az itáliai származású orvos, Francesco Fontana beiktatása után beszámolt arról, hogy Mátyásnak mekkora jövedelmei voltak. Az utókor szerencséjére egy szorgalmas kancelláriai hivatalnok, Cicco Simonetto lejegyezte a beszámolót. *„Először a falusiak házai után egy dukátot behajtva évente 250 000 dukát rendes jövedelme van, nem számítva a taxát, amely rendkívüli és amelyet évenként hol egyszer, hol kétszer és háromszor vesz meg háborúk szerint, s amely taxát annyiszor kell megszorozni, ahányszor kivetik...”* (E. Kovács,

2008.) Miért tanulságosak a sorok? Azért, mert a feljegyzésből kitűnik, hogy a királyi bevételek nagy része a jobbágyságtól származott. Fontana követ beszámolója persze nem tért ki minden részletre. A történészek szerint – módosítva, kiegészítve, más forrásokat is felhasználva – a királyi bevételek több mint 50%-át is adhatták a jobbágyságtól származó adók. Ha ezt és a fekete sereg költségeit egymásmellé helyezzük, kijelenthető: a fekete sereg fenntartása – jó megközelítéssel – ugyanannyiba került, mint az ország lakosságának döntő részét kitevő jobbágyság adóterhei! ⁶

1. táblázat: Mátyás király bevételei

B E V É T E L	F O R I N T
Kincstári adó és segély	385 000
Szászok adója	25 000
Szabad királyi városok adója	22 000
Zsidók adója	4 000
Ötvened adó (erdélyi románok)	2 000
Sójövedelem haszna	80 000
Pénzverő- és bányakamarák	60 000
Koronavám	50 000
Összesen	628 000

Forrás: E. Kovács, 2008.

(A táblázatban adatok nem pontosak, csak becsléseken alapulnak. Az adatsor jól mutatja, hogy milyen fontos szerepe volt a központosított állam fenntartásában a magyar jobbágyságnak.)

Mátyás már csak ezért is igyekezett a zsoldosseregét folyamatosan „használni”, ha lehet háborúztatni. Fenntartása költséges volt: a ruházat, a fegyverek, a kiképzés a kincstárt terhelték. Hazaküldeni sem lehetett a katonákat, hiszen - ha a gyakran cseh, német vagy itáliai zsoldosok - hazamentek, nehezen tértek vissza. Ezért a célszerű az volt, már csak gazdasági megfontolásokból is, hogy „termeljék ki” azt, ami a fenntartásukra kellett. „A jó háború eltartja önmagát” elvét alkalmazta Mátyás, hasonlóan a nyugati fejedelmekhez.

De a mátyási berendezkedés hosszú távon fenntartására egyszerűen nem voltak meg a gazdasági és társadalmi alapok. A nyugati központosított monarchiákban az államigazgatás terheit a pénzgazdálkodáshoz szorosan kapcsolódó, a kereskedelemből és az iparból élő polgárság viselte az adóin keresztül fizette. Magyarországon pedig egy olyan réteg, mely a mezőgazdaságban illetve az agrártermelésből élt, „távol” a pénzgazdálkodástól, a pénzhasználatától. A városfejlődés szintje alacsony volt, és bizony a városok többsége is inkább mezőváros volt, ahol jobbágyok vagy ahhoz hasonló jogi helyzetű rétegek éltek. Ezért is történhetet meg, hogy a központosított berendezkedés, a király halála után gyors

san szétesett, átadva a helyét egy gyenge államnak, mely aztán évszázadokra elveszítette függetlenségét két nagy birodalom között. Magyarországon, bár a XV. századra erőteljesen megközelítette a nyugat-európai fejlődést, még ekkor sem voltak meg a gazdasági alapjai egy szilárd központi hatalomnak

A fenti sorokból tehát úgy tűnik Hunyadi Mátyás hatalmi berendezkedése hosszú távon eleve kudarcra volt ítélve. A megállapítás nyilván vitatható, de kétségkívül van egy fontos tanulsága. Az idő múltával mindig érdemes visszatekinteni a korábbi eseményekre, még akkor is, ha a kapott kép nem egyértelmű. De segít valamennyire elhelyezni a magyarság történetét az európai rendszerekben.

Ennek ellenére az „igazságos királyról” alkotott kép természetesen méltán dicsőséges, és a magyar történelem fényes lapjai közé tartozik. Népmesék, mondák, anekdóták őrizték meg a király emlékét. Bár érdekes, hogy hogyan lehetett egy uralkodó, aki oly rengeteg adót beszedett a népétől, mégis olyan népszerű? A válasz részben a Mátyás utáni időszakból ered. Az uralkodó igyekezett törvényekkel védeni a jobbágyokat a földesuraikkal szemben. Nehéz megmondani, hogy mennyire játszott szerepet ebben a király humanista volta. Egy biztos: a jobbágyokban a királyi udvar az adóalanyokat (is) látta. És ha a nemes túl sok adót beszedett a jobbágyaitól, akkor a királyi bevételek kétségkívül csökkentek.

A fényes múlt képének kialakulásában nem elhanyagolható az sem, hogy a Mátyás halála utáni évtizedekben a magyar parasztságra eléggé sanyarú időszak következett. Az ország szétesése, a török hódítás és a folyamatos háborúk idején megszépült a stabil belső rend mátyási időszaka – a magas adók ellenére. És már a jobbágyokat sem védte úgy az államhatalom a nemességgel szemben, mint korábban.

A föld több mint ezer éve jelentős szereplője a magyar gazdaság és társadalom történéseinek. A zivataros XX. században a föld volt a magyar tulajdonátrendezések egyik „színtere”, az éppen aktuális politikai hatalom eszköze hatalmának biztosítása érdekében (például: földosztások illetve -elvételek). A föld körüli társadalmi-gazdasági „kérdések” még napjainkban sem csendesedtek el, aminek csak egyik szelete az Európai Unió csatlakozás következtében felmerülő belpolitikai viták.

A mezőgazdaság és a külkereskedelem kapcsolata

A honfoglalás utáni időszakban, a nomád magyar társadalom külkereskedelmi kapcsolatai Kelet-Európa illetve a Balkán (Bizánci Birodalom) felé irányultak. Egyrészt mert őseink a keleti sztyeppvidékről érkeztek, másrészt mert a Nyugaton összerabolt javak (például: kincsek, ékszerek, rabszolgák) iránt itt volt érdeklődés. Napjainkban már szokatlanul hangzik, hogy a XIII. század elejéig Magyarország kereskedelmi kapcsolatai nem Nyugat-Európa felé mutattak elsődlegesen, hanem „a Kelet” felé. A változás folyamatos volt, párhuzamosan azzal, ahogyan beilleszkedett a magyarság a nyugati-keresztény közösségbe, és ahogyan alakult át a félnomád társadalom egy letelepedett és feudális társadalommá.

A feudális rend és ezzel együtt a gazdaság kialakulása – ahogy általában egy társadalmi-gazdasági rendszer átvétele – nem ment gyorsan és zökkenőmentesen. Ez a jelenség később még számos alkalommal megjelent a magyar történelemben. A teljesség igénye nélkül, érdemes itt felidézni Mátyás gyorsan eltűnő központosított államát, vagy az abszolutista kísérleteket, illetve a Nyugathoz történő gazdasági felzárkózási kísérleteket a XIX. vagy a XX. században – vagy napjainkban.

A kereszténység felvétele után, a magyar társadalom még hosszú ideig egy részben pogány attitűdökkel, értékrenddel rendelkező közösség.⁷ A társadalom nehézkes mozdulását támasztja alá a következő idézet Szent István törvényeiből:

„Ha valaki az ispánok közül megrögzött szívvel és lelkéről megfélelkezve – ami távol legyen a hűséget megtartók szívéből – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsa szerint. ... Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint a rokonoknak fizessen tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondtuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett bűjtnek.” (Részlet Szent István törvényeiből.)

A feleség meggyilkolása nem egy keresztényi erény, márpedig nyilván ezért született törvényi rész önállóan erről, mert problémát jelentett a korszakban. Viszont egy gazdaságtörténész számára talán érdekesebb a büntetési tétel: Tinóval kellett vezekelni az elkövetett bűnért. Nyilván azért, mert a tinó olyan büntetésnek számított, ami komolyan érinthette az elkövetőt. A tinó érték volt (ún. tinópénz), a mindennapi megélhetés (élelmiszer) és a földművelés (munka- illetve igaerő) egyik alapja. A törvényrészlet arról tanúskodik, hogy a magyar társadalom és gazdaság döntően mezőgazdasági jellegű volt, a nomád jelleg pedig lassan eltűnőben volt.

A XIII. század mélyreható változásokat hozott az ország kereskedelmi kapcsolatai terén. 1204-ben a keresztések elfoglalták Konstantinápolyt (Bizáncot), ami korszakhatárnak tekinthető. Az ún. Latin Császárság megalakulása, majd az 1267-es bizánci restauráció már nem tudta visszahozni a hajdani keleti metropolisznak a mediterrán térségben (levantei kereskedelem) és kelet-európai távolsági kereskedelemben betöltött kiemelkedő szerepét. Bizánc szerepét átvette Velence. A magyar történelemben is jelentős hatást gyakorló tatárjárás során a mongol Batu kán és serege elfoglalta Kijevet, és ezzel az ország tágabb kül-gazdasági környezetét meghatározó másik csomópont is kihullott. Magyarország a kelet-európai gazdasági térség nyugati periferiájából a gazdaságilag emelkedő Nyugat vonzáskörzetébe került. (Nagy 2012.) A külkereskedelmi orientációváltás a korszak exportjának szerkezetére is hatott. Ekkor nyílik meg a tér a hazai élőállat-export előtt Nyugat felé, ami aztán később meghatározó részévé vált a középkori magyar gazdaságnak.

A mezőgazdaság kitüntetett súlya, szerepe ezután évszázadokon át meghatározó volt a magyar fejlődésben. A középkorban és a kora újkorban a magyar export döntő része a lábbon hajtott szarvasmarha volt. A hazai exportban szinte a XX. század végéig meghatá-

rozó súllyal bírt az agrárkivitel. Az, hogy az ipar adja az export nagyobb részét, egészen friss „esemény” a magyar gazdaságtörténetben.

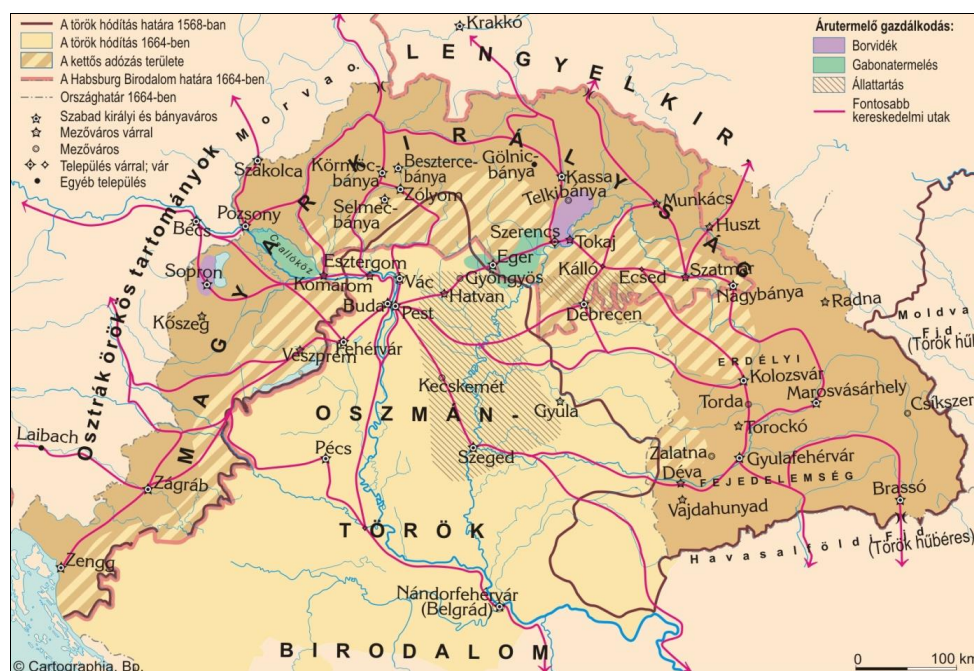
A szarvasmarha nagyarányú kivitele Magyarországról a XIV. században kezdődött. Számos forrás szól arról, hogy a magyar uralkodók tevékenyen támogatták ezt. A XV. század második felében már a feudális urak, sőt a mezővárosi parasztok is bekapcsolódtak a marhakereskedelembé, addig inkább csak a főleg német eredetű marhakereskedők. Az 1400-as évek végére kialakult a hazai szarvasmarha-export három fő iránya is: az itáliai, az osztrák-bajor és a morva-sziléziai útirány. (Paládi-Kovács, 2010.)

A XVI. század végén Magyarország volt Európa legnagyobb állatexportőre, megelőzve Lengyelországot, és az akkor Pomerániát is birtokló Dániát. A kivitel a relatíve közeli német, cseh és itáliai területekre irányult. A Habsburg Birodalom remek piaci lehetőséget biztosított az akkor három részre szakadt Magyarország mezőgazdasági termékeinek. Érdekes kérdés: A harcoktól elgyötört és folyamatosan szenvedő országban, hol volt az a terület, ahol biztonságosan lehetett szarvasmarhát tenyészteni?

Az Alföldön a 150 évesnek mondott török uralom ellenére olyan folyamatok játszódtak le, amelyek a hazai mezőgazdasági export bázisterületévé tették a térséget. A harcok, fosztogatások⁸ miatt az alföldi térségek lassan kiürültek, kistelepülések, falvak szűntek meg, az erősen helyhez kötött növénytermesztés pedig lehetetlenné vált. Az ún. pusztásodás viszont lehetőséget teremtett, hogy az üres alföldi térségekben rideg állattartást folytassanak az ottmaradók.

Az alföldi mezővárosok a török uralom alatt egyfajta fénykorukat élték a korszakban. Lakosságuk gyakran azért növekedett, mert a környékbeli falvak lakói a mezővárosokba menekültek. Ugyanis ezek a települések (Pl. Kecskemét, Jászberény, Szeged stb.) kincstári földterületnek számítottak, a szultánnak adóztak, így védve voltak a gyakran rabolható fosztogató török csapatok ellen.⁹ A mezővárosok földműves lakossága szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozott a város környéki – elnéptelenedett – területeken. Tehát az a meglehetősen furcsa helyzet állt elő, hogy a magyar export jelentős része a hódítók által megszállt területekről került az európai piacokra. A török természetesen nem akadályozta ezt, sőt számukra is fontos volt, hogy a határokon átnyúló áruforgalom folyamatos legyen. A Hódoltság megszállása amúgy is ráfizetés volt a Porta számára, és az így beáramló jövedelem egy része nyilván előbb-utóbb – áttételesen – a szultáni kincstárba került.

2. ábra: Magyar gazdaság a török korban

Forrás: Magyar történelmi térképtár. Sulinet adatbázis.

(A térképen jól látható, hogy a korszakban húzóágazatnak számító marhatenyésztés fő színtere a török kézben lévő Alföld volt.)

A Hódoltságból kiinduló szarvasmarha-kereskedelem haszna a magyar marhakereskedők-nél – a tőzséreknél – maradt. Ugyanis az osztrák-német kereskedőknek nem volt biztonság a török kézen lévő Alföldön tevékenykedni, de ugyanígy a török kereskedőknek sem volt „érdeemes” a Habsburg Birodalom nyugati – német, itáliai vagy cseh – területein utazgatni. Török és német kölcsönösen ellenséggként tekintettek egymásra, ugyanakkor magyarok éltek mindkét Birodalom területein, így „feltűnésmentesen” mozoghattak mindkét állam területén.

A szarvasmarha-kereskedelem jelentősen hozzájárult ahhoz is, hogy Magyarország hatalmas külkereskedelmi aktívummal rendelkezett a Habsburg Birodalom többi tartományával szemben. Egy agrárexportnak erősen kitett gazdaság működött Magyarországon. Nemcsak szerkezetében volt azonban egyoldalú ez a kereskedelem. A hazai kivitel 70-80%-a a Habsburg Birodalom más területeire irányult. Olyasfajta súly ez, amivel napjainkban a magyar-EU kereskedelmi kapcsolatok jellemezhetőek. A hasonlat abban kétségkívül pontosítást igényel, hogy akkoriban a magyar kivitel sokkal inkább volt kiszolgáltatva egyetlen termékkörnek, mint napjainkban.

A mezővárosi fejlődés gazdasági alapja a korszakban a gazdtalan puszták megszerzés, és az ezeken folytatott árutermelő állattartás volt. A mezővárosi gazdálkodásnak a működését kiváltságok biztosították, mint például az önkormányzati jog megszerzése vagy a bíráskodási jog gyakorlása. A mezővárosi polgárság öntudatának a megerősödésében nagy szerepe volt annak is, hogy a földesúrral vagy éppen - a török uralom alatt álló területeken

- a szultánnal nem egyénileg állott kapcsolatban, hanem a közösség érdekeit képviselő tanácson keresztül. A települések a földesúri terheket is pénzen váltották meg, például fizették az adót a szultánnak. (Bellon T. 1996.) A körülmények kedvező feltételeket szabtak a települések számára a részleges önállósodásnak, és egyfajta polgárosodásnak (elő-polgárosodásnak) a mezővárosokban. Így kialakult egy sajátos magyar paraszti-polgári réteg. Tanulságos, hogy ebben mind a kialakuló európai kontinentális munkamegosztás, mind pedig a sajátos magyar fejlődés szerepet játszott.

Demográfia

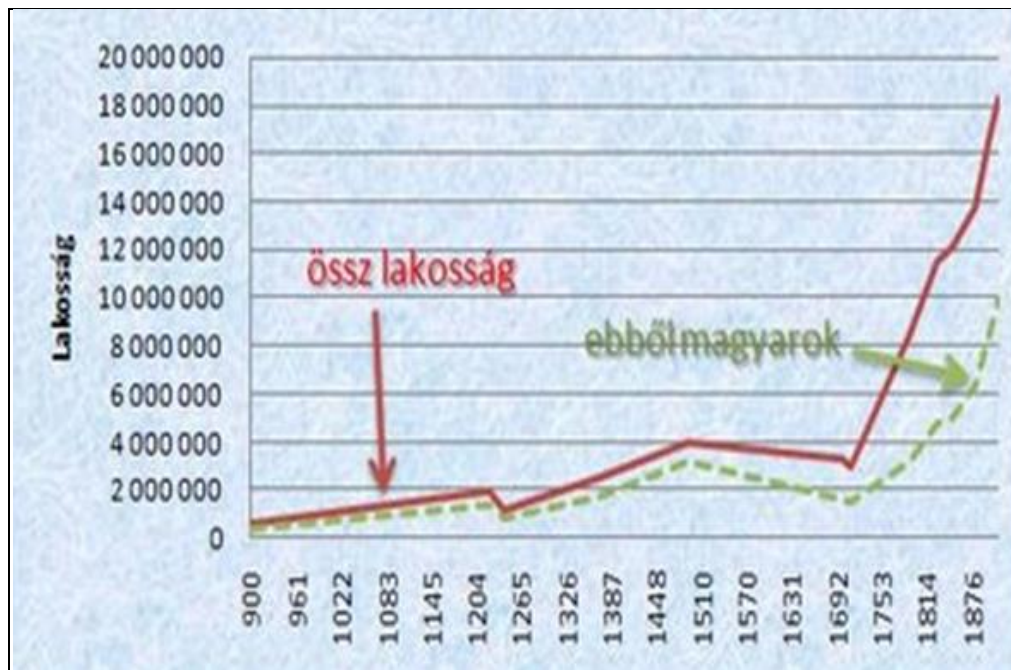
Amikor a középkori magyar állam hanyatlásnak indult – Mátyás király halála (1490), majd a mohács vereség (1526) utáni török terjeszkedés – az ország lakosságának a száma 4-4,5 millióra becsülhető. Amikor a Rákóczi-szabadságharc után a Habsburgok részleges népösszeírást végeztek, körülbelül ugyanennyi volt a népesség száma. A különböző megközelítések alapján olvasható a szakirodalomban enyhe csökkenés, stagnálás, illetve egyes kutatásokban lassú növekedés is.¹⁰ Az azonban nem vitatott, hogy a közel két évszázad alatt az ország vérvésztése rendkívül jelentős volt. Ezt jól mutatja az a tény is, hogy a kontinens népessége a korszakban közel 60%-kal növekedett, azaz Magyarország népessége kedvezőbb körülmények között hozzávetőleg másfélszeresére – 6-7 millióra – nőhetett volna. A magyaránnyú lakosságvesztéssel és az ezzel párhuzamos európai népességnövekedéssel Magyarország súlya csökkent Európában: az ország lakosságának aránya a földrész népességszámában 6-ról 4%-ra esett vissza. Tovább árnyalja a képet az is, hogy a stagnálás magában foglalja a két évszázad jelentős mennyiségű szláv és román bevándorlót is.

A XVIII. század a viszonylagos nyugalom évszázada volt. A tartósan Habsburg uralom alá került Magyarországot olyan nagy háborúk és pusztítás, mint korábban, nem érte. A népesség száma is gyors ütemű növekedésbe kezdett, és a század végére elérte a 9,3 millió főt. A magyarországi lakosság száma több mint a kétszeresére emelkedett, és ehhez egy évszázadnyi időre sem volt szükség!

Mi okozhatta a társadalom ilyen hatalmas mértékű „életkedvét”? Nos, a népességnövekedésért jórészt a nagy számban érkező betelepülők a „felelősek”. Az ország szomszédos területeiről spontán bevándorlások indultak az üres és gyakran szabad földterületekre felé, például a még török kézen lévő Kárpátokon túli területekről. Románok érkeznek Erdélybe, a partiumi területekre vagy a Temesközbe. De ekkor kerül jelentős számú szerb lakosság a főváros környékére is (pl: Szentendre). Az osztrák államhatalom illetve a katolikus egyház vagy a főnemesek szervezett betelepítései a Habsburg Birodalom távoli területeiről szintén jelentős mértékben járultak hozzá az újjánépesítéshez. Nem elhanyagolhatóak a belső népességmozgások sem: például így kerül a Felvidékről szlovák népesség Békés megyébe. Ilyen népességnövekedés egyértelműen látványos és sikeresnek mondható. Ugyanakkor a távolban már megjelentek „Trianon árnyai”, a magyarság aránya 80%-ról – bár pontos számadatok természetesen nincsenek – 40%-ra esett. A jövő szempontjából a

helyzetet tovább rontotta, hogy az ország szélső területein, peremvidékein telepedtek le nagyarányban a nemzetiségek.

3. ábra: A magyar királyság lakosságának alakulása

Forrás: www.statiztika.blogspot.hu/

A XVIII. század végére Magyarország soknemzetiségű állam lett. Ez akkoriban csak korlátozott gondokat okozott. A nacionalizmus eszméje még messze volt – majd csak a század végétől „fertőzte” meg az európai népeket, – így pusztán a nemzeti másság nem jelentett akadályt annak, hogy az ország gazdasági és társadalmi működőképességéhez szükséges újjánépesítés megtörténjen.

A XVIII. század elejére tehát Magyarország hatalmas demográfiai válságba került. A népességhiányt bevándorlással pótolta a magyarság, illetve a történelem. Napjainkban – három évszázaddal később – a magyarság ismét népesedési válságban él. A helyzet természetesen csak részben hasonló, mint akkoriban! De lehetséges, hogy erre a kihívásra ismét csak úgy „tudunk” majd válaszolni, hogy bevándorlókra, „idegenekre” lesz szükség ahhoz, hogy működőképes maradjon a társadalom, élhető legyen a Kárpát-medence magterülete. Talán érdemes lenne erre (is) felkészülni a következő időszakban, figyelembe véve a múlt tanulságait!

Globalizáció a középkorban?

A globalizáció nem egy új jelenség, az emberiség történetében. Sőt, az emberiség története úgy is tekinthető, mint az egymást követő globalizációk története. A legmerészebb gondolatok szerint, az első globalizációs folyamat éppen akkor kezdődött, amikor őskorban egy elődünk a céljaihoz igazítandó elkezdte formálni a követ. Aztán ez a technika elterjedt más tájakra is.

Magát a fogalmat igen nehéz pontosan meghatározni. Anthony Giddens szerint: „A globalizáció a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.” (Giddens A. 1990.) A történelem folyamán az újításoknak (innovációknak) nem maradt meg a hatásuk csak az adott környezetben, hanem elterjedtek, akár egészen új következményeket is okozva más térségekben. Régebben is az történt, mint napjainkban, amikor például egy új informatikai újítás jelenik meg. Csak a terjedés folyamata volt régebben jóval lassabb. A magyarság a Kárpát-medencében tartósan letelepedve számos „innovációval” találkozott Nyugat felől és átvette azokat. Tágabban értelmezve ilyen volt már maga a kereszténység felvétele vagy a feudális rendszer átvétele is.

A XIV. század válságai után az európai gazdaság a XV. század közepétől lassú fejlődésnek indult. A fellendülő termelés serkentette a kereskedelmet, a tőkés (kapitalista) viszonyok kialakulását. Emellett erőteljesen növekedni kezdett a kontinens népességének a száma is. Fellendült Nyugat-Európa és Kelet-Európa közti árucseré, melynek egyik ösztönzője az volt, hogy a „Nyugat” nem tudta ellátni lakosságát elegendő élelmiszerral. Kialakult (megszilárdult) egy úgynevezett kontinentális munkamegosztás, ahol a „Kelet” – beleértve Közép-Európát, benne Magyarországot is – élelmiszereket szállított a „Nyugatnak”, amiért cserébe iparcikkeket vásárolt.

A gazdaság és a kereskedelem fejlődését azonban egy tényező akadályozta. A kereskedelemhez szükséges nemesfém, mint csereeszköz hiányzott. Egyrészt, mert a pénzek a távolkeleti kereskedelem által Ázsiába áramlottak. Másrészt Európában erre az időszakra kimerültek a nemesfémbányák. Ebben döntő szerepe volt hazánknak is. A XIV. század elején a Károly Róbert által bevezetett bányareform olyan jól sikerült, hogy a gyorsan felfutó termelés miatt, – ami pontosabban fogalmazva a bányák „kiszegelését” jelentette – körülbelül száz év múltán a nemesfém bányászata jelentősen visszaesett.¹¹

A történelemtudományokban aranyéhségnek nevezett jelenségre Nyugat-Európa a nagy földrajzi felfedezésekkel válaszolt, és bár az Ázsiába vezető tengeri utat keresték sokan, végül Kolumbusz Amerikát fedezte fel. Azután viszonylag gyorsan elindult a nemesfémek beáramlása a Spanyol Birodalmon át Nyugat-Európába. Ez nagyobb mennyiségben ezüst volt. Az Európában nagy mennyiségben megjelenő nemesfémek inflációt okoztak, az árak emelkedésnek indultak. Elsősorban az élelmiszereket érintette ez, hiszen Nyugat-Európa növekvő számú lakossága egyre több ételmezt igényelt. A korabeli magyar gazdaság szereplői természetesen igyekeztek bekapcsolódni a tartósan tűnő konjunktúrába, és egyre

több élőállatot, bort és gabonát kezdtek el Nyugat-Európa felé szállítani. A magyar nagybirtokosok teljesen logikusan reagáltak a helyzetre. A növekvő kereslet és árak mellett egyre többet igyekeztek termelni. Igyekeztek egyre több földet megszerezni (elvenni¹²) a jobbágyaiktól, és emelték a lehetőleg terményben beszedett adó mennyiségét. Mindeközben növekvő mennyiségű munkára is szükségük volt, tehát egyre több robotot vártak el a parasztjaiktól, és igyekeztek ténylegesen röghöz kötni a birtokaikon élő jobbágyokat. A folyamat eredménye a XVI. században az lett, hogy Magyarországon fennmaradt a jobbágyság, ezzel együtt a jobbágy-földesúr viszony, azaz a feudális társadalmi berendezkedés.

A folyamat elnevezése: második jobbágyság kialakulása. A közép-európai vagy az Elbától keletre lévő korajúrkori és újkori mezőgazdasági rendszer társadalmi jelenségeinek összefoglaló magyar neve egy hibás fordítás eredménye. Az Engelstől származó *zweite Leibeigenschaft* valójában „második szolgaságot” jelent. A felfogás szerint ugyanis a XVI. században a – Magyarországon a XIII. és XIV. században kialakuló – jobbágyságot megelőző korszak szolgaságára és üzemszervezésére emlékeztető viszonyok jöttek létre, amelyek a jobbágyfelszabadításig álltak fenn.¹³

A jobbágyság természetesen nem örült a megváltozott helyzetnek. Ez jutott kifejezésre az 1514-es Székely Dózsa György vezette parasztháborúban. Az eredetileg a török elleni kereszteshadjáratra gyülekező parasztok azonban a magyar urak ellen vonultak. Sokáig a – nyilván a nemesség által befolyásolt – történetírás, inkább azzal magarázta ezt a fordulatot, hogy nem engedték a parasztokat a török ellen vonulni. De ez csak részben az igazság! Lehet, hogy a szikrát ez adta meg a felkeléshez, de az okok mélyebben gyökereztek.

A felkelés leverése után, az 1514 októberében összehívott országgyűlésen a magyar földesurak aztán bosszút álltak. A felkelés vezetőit és az erőszaktevőket elrettentő módon kivégezték, és „*az összes kapitányokat, századosokat meg tizedeseket és a többi parasztok felbujtatóit, valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, ezen kívül a szüzeket és az asszonyokon erőszakot tevőket, minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni és mindenütt ki kell irtani.*” (**Részlet az 1514. évi XIV. törvénycikkelyből**).

Továbbá a „bűnösöket” – azaz a parasztságot kollektívan! – megfosztották liber státuszuktól, vagyis elveszítették a szabad költözéshez való jogukat, röghöz kötöttségükben pedig évi 1 aranyforint adóval, 52 nap robottal, tizeddel, kilenceddel, valamint különféle terményben adott ajándékokkal tartoztak földesuraiknak. (Tarján M.) **Jogos a kérdés: Miért éppen így büntették meg a lázadókat? És miért kollektívan – függetlenül attól, hogy részt vettek-e vagy nem a felkelésben – büntették a parasztságot?** Ha szélesebb perspektívában vizsgáljuk az 1514. évi törvényeket, akkor látható, hogy a XVI. században Közép-Európában máshol is hasonló intézkedések születtek. Azaz, míg a nyugat-európai államokban az egykori alávetett néptömegekből néhány generáció múlva bérmunkások hada lett, addig a térség országai a magyar példát követték és rögzítették a tömegek jobbágyi állapotát. Nyilvánvaló tehát, hogy az 1514-es „bosszútörvények” nem magyarázhatóak a Dózsa-féle parasztfelkelés hatásaival, sokkal inkább azzal, hogy a ki-

alakuló kontinentális munkamegosztásba Közép-Európa mezőgazdasági termékeivel kapcsolódott be. (Tarján M.)

Kolumbusz hatása tehát a Kárpát-medencéig jutott. Mi ez, ha nem más, mint egyfajta globalizációs jelenség? Megváltozott valami Amerikában, és hatásai mély és tartósan mély nyomokat hagytak a magyar gazdaság és a társadalom fejlődésében. Eddig Magyarország, ha nem is érte utol, de meg tudta közelíteni az európai fejlődést. Azzal, hogy az atlanti kereskedelem felfutásával a centrum nyugatra tolódott, Közép-Európa félperifériává vált. Tulajdonképpen a térség napjainkban is ebben a pozícióban van. A magyar gazdaság igyekezett a maga hasznára kihasználni a történelmi szituációt, az agrárkivitel növelésével kapcsolódni a világgazdaságba. (Ez persze akkoriban a nyugat-európai gazdaságot jelentette a magyar export számára.) Az alkalmazkodás következménye lett az, hogy a szilárdnak bizonyuló feudális társadalmi és gazdasági viszonyokat csak külső tényező, a Habsburg Birodalom (később Osztrák-Magyar Monarchia) keretén belül tudta Magyarországot lebontani, és elindulni a kapitalista fejlődés útján.

A magyar történelemnek azok a korszakai voltak sikeresek, amikor sikerült az alkalmazkodás, a beilleszkedés. Alkalmazkodás, a realitásokat felismerve a lehetőségekhez, és a beilleszkedés az európai környezetbe. Napjainkban kétfelé szükséges alkalmazkodnia Magyarországnak, regionálisan és globálisan egyaránt. A XXI. században a „Kelet” – elsősorban Kelet-Ázsiára gondolok – erősödik, ezt elfogadni, figyelembe nem venni, nem lehet. Ugyanakkor továbbra is cél, folyamatosan megtalálni helyünket a változó Európában, azon belül is Közép-Európában.

A múlt eseményeiből, így a múltban elkövetett hibákból, nem szégyen okulni. Sikerült ez nem egy nemzetnek. A két világháborút elveszített, és iszonyú emberiség elleni bűnöket is elkövető Németország napjainkra Európa vezető gazdasági hatalmává vált. A második világháború után olyan társadalmi és gazdasági rendszert, berendezkedést épített fel a romokon, amely lehetőséget adott arra, hogy ne csak gazdasági vezetője legyen Európának, hanem politikai meghatározója is. Elvesztett az ország két világháborút, de megnyerte a békét. De hasonló példa lehet Japán is Ázsiában.

Magyarország is hatalmas traumát élt át az I. világháború után, „Trianon” óriási – nemcsak – területi veszteségeket okozott az ezeréves magyar államnak. De hogy mit tanult a magyar társadalom a történelemből...?

Felhasznált irodalom és források

BELLON T. (1996): Az alföldi mezővárosok fejlődésének gazdasági háttere. In: *Etnographia Budapest*, CVII. évfolyam, pp. 85-101.

E. KOVÁCS P. (2008): *Mátyás, a reneszánsz király*. Officina '96, Budapest, p. 198.

ENGEL P. (1990): *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig* (Magyarok Európában 1.) Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest

GIDDENS, A. (1990): *The consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge,. p. 64.

NAGY B. (2012): Magyarország külkereskedelme a középkorban. In: *Magyar középkori gazdaság és pénztörténet*. Jegyzet és forrásgyűjtemény (szerk. Ferenczi L. - Laszlovszky J. - Szabó P.) Bölcsészettudományi Konzorcium. (on-line) Hozzáférés: <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem> (letöltve: 2014.09.11.)

SULINET ADATBÁZIS: *Magyar történelmi térképtár*. (on-line) Hozzáférés: http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalom_tudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelmi-terkeptar (letöltve: 2014.12.05.)

PALÁDI-KOVÁCS A. (2010): Szarvasmarhatartás Magyarországon. A középkortól a 19. század végéig. *História* 2010.09.10. pp. 45-48.

TARJÁN M. T. (év nélkül): *1514. október 18. A „második jobbágyság” kezdete Magyarországon*. (on-line) Rubicon Online, Hozzáférés: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1514_oktober_18_a_masodik_jobbagysag_kezdet_e_magyarorszagon (letöltve: 2014.11.25.)

TARNAI A. - MADAS E. (szerk.) *Szent István király első törvénykönyve* (1001 körül) (on-line) Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Sermones Compilati – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet. Hozzáférés: <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php> (letöltve: 2013.09.05.)

Hivatkozások

¹ Vajon meddig tartott a középkor? És meddig Magyarországon? Sokan sokféle időpontokkal „dolgoznak”: 1492. Amerika felfedezése, 1640. az angol polgári forradalom, 1789. a nagy francia forradalom. Ha azt tekintjük mérvadónak, hogy magyar gazdaság és társadalom történetében csak az 1848-as forradalom volt képes lebontani a feudális viszonyokat, és lehetőséget teremteni a kapitalista fejlődésre, akkor a magyar történelemben a középkor 1848-ig tartott.

² Hérodotosz szerint a történelem alapvető törvényszerűsége a körforgás.

³ Ma azt mondanánk: a kor megélhetési bűnözése.

⁴ Az államszervezés Géza fejedelem és Szent István idején azt jelentette, hogy egy keresztény feudális állam kezdett el kiépülni Magyarországon.

⁵ Gondoljunk csak a Nagy Károly által alapított grófságokra, örgrófságokra (ún. markokra).

⁶ Tanulságos a mátyási berendezkedés abból a szempontból is, hogy napjainkban is vannak olyan államok, mely központosított berendezkedésre törekednek, és ennek gazdasági-pénzügyi alapja gyakran egyetlen – a korban nem is túl modern - tényező függvénye.

⁷ Ezt számos XI. századi esemény támasztotta alá még István király halála után évtizedekkel is. Pl. pogányfelkelések, és a trónharcok, amelyekben megjelent a szeniorátus alapján követelt uralkodói hatalom.

⁸ Például az ún. kettős adóztatás rendszere, amelyek gyakran valóságos magánhadjáratok voltak. Ennek során a magyar földesurak fegyvereseikkel visszajártak beszédni az adót a török uralom alá került területeikre, azt gondolván, hogy azok csak egy ideiglenesen megszállt területek, jog szerint az övék, és nem a pogány hódítóké. A magyar lakosság hosszú távon nagyon megszenvedte ezt, és gyakran – ha még a török hódítás után lakóhelyükön is maradtak – ezért menekültek el a Hódoltság területéről.

⁹ Erre utal Mikszáth Kálmán Beszélő köntös című műve is.

¹⁰ Ami biztos, hogy a népességveszteség mértékéről pontos adataink nincsenek. A pusztulás mértéke máig vitatott, hisz népszámlálást csak a 1784 és 1787 között tartottak Magyarországon II. József rendeletére. Addig az időpontig a statisztikusok főként a török adóösszeírások (defterek) adataira támaszkodhatnak, a kutatók leginkább csak becslésekkel dolgozhatnak.

¹¹ Magyarország a bányareformok nyomán a XIV. században a kontinens legnagyobb aranytermelőjévé vált, évi 1500-2000 kg-mal Európa aranytermelésének közel háromnegyedét adta, és ezüstbányászatban is csak Csehország múlta felül. A Magyarországon termelt évi 10 tonna ezüst az európai termelés egynegyedét adta.

¹² Az elvétel szó, pontosítást igényel. A föld tulajdona a földesúré volt, a jobbágy egyfajta örökös használati joggal bírt a korban. A földesurak igyekeztek az ún. majorságot – saját kezelésű birtokaikat – növelni például a jobbágytelkek vagy a közös használatú földek (pl: legelő, erdő) megszerzésével.

¹³ A második jobbágyság a marxista történefmegértés fejezése volt sokáig, használatát a modern történettudomány kerülte, inkább az örökös jobbágyság megnevezést használta.